

נפילת אפיים בתפילת מנחה

קודם שנציע את דברינו בעניין אמירת תחנון במנחה, נסביר תחילה גודל מעלת אמירת תחנון בנפילת אפיים.

בבא מציעא דף נט, ע"ב מסופר, שלאחר שנידו את רבי אליעזר (בן הורקנוס), מאותו יום ואילך נוהרה אימא שלום, אשתו של ר' אליעזר (שהייתה אחותו של רבן גמליאל הנשיא) - שלא לתת לבעלה אפשרות ליפול על פניו ולומר נפילת אפיים. יום אחד, ראש חודש היה, ונתחלף לה בין חודש מלא לחסר וחשבה שהיום ראש חודש ולא יפול על פניו ולא שמרה עליו. ויש אומרים שעני בא לבקש לחם והוציאה לו לחם ולא נוהרה בו. לבסוף כשראתה שנפל אפיים אמרה לו: "קום! שהרגת את אחי".

בין כך ובין כך הגיע קול כרוז מבית הנשיא שרבן גמליאל נפטר. שאל אותה ר' אליעזר: מנין ידעת? אמרה לו: "כך מקובלני מבית אבי אבא כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה". ואדם גדול כרי אליעזר שהצטער מאוד על שנידהו רבן גמליאל הנשיא - בנפילת אפיים שלו יש קפידא, שהרי מבקשים בתחנון בקשות גם על אבדן שונאים, אויבים ורשעים¹. נפילת אפיים של כל אחד, וכ"ש של אדם צדיק וגדול בתורה, אפשר שתפילתו תקובל.

תחינה בנפילת אפיים מהווה מקור לעורר דינים חייו ויש חשש לסכנה. מטעם זה כתב ב"לבוש" או"ח סימן קל"א שאין נופלים על פניהם בבית אבל, שלא להגביר מידת הדין בבית שבלאו הכי מתוחה שם מידת הדין. וכן אין נופלים נפילת אפיים בתפילת ערבית כנפסק ברמב"ם הלכות תפילה פרק ה' הל' ט"ו. ומבואר ב"בית יוסף" לטור או"ח סימן קל"א הטעם וז"ל: "כתב רבינו הגדול מהרי"א ז"ל בשם ספר צורות: בלילה אין בה תפילת אפיים. והענין שכן מקובל לחכמים כי נפילת אפיים רמז למידת הלילה ואין נופלים על פניהם, וקרוב הדבר לקצץ בנטיעות. ובליל אשמורות נוהגים ליפול על פניהם שהוא קרוב ליום", עכ"ל.

והוסיף על זה ב"דרכי משה" שם אות ד': "וכן הוא ברקנטי פ' קרח. ומטעם זה אין ליפול על השמאל כשתפילין של יד בזרוע שהוא בעצמו הרמז למידת הלילה, ויש לחוש לקצץ חייו כידוע למבנינים". מפני כל הטעמים האלה מנעה אימא שלום מבעלה ר' אליעזר מלומר תחנונים בנפילת אפיים.

1. בנוסח התחנונים שלנו שאומרים בנפילת אפיים, ישנם בקשות על אבדן שונאים ואויבים וכן על לרשעים. כך בנוסח אשכנז שאומרים מזמור ו' מתהלים, ושם בסיום: "יבושו ויבהלו מאד כל איבי ישבו יבשו רגע" (פסוק יא). וכן בנוסח הספרדים ועדות המזרח שאומרים מזמור כ"ה, ושם: "ראה איבי כי רבו ושנאת חמס שנאני" (פסוק יט).

על עצם הסיפור שאימא שלום מנעה מבעלה ליפול אפיים, מובא ב"שיטה מקובצת" לבבא מציעא שם, קושיה בשם הריטב"א. וזו לשונו: "תמיהא מילתא האיך אפשר שלא תזוז ממנו כל היום? ומכאן מביא רבינו שאסור להפסיק בשיחה ובדברים אחרים כשאינם של תפילה, בין תפילה לנפילת אפיים".

ה"בית יוסף" לטור או"ח סימן קלא הנ"ל מסביר בשם תלמידי הרשב"א: "שהייתה מפסקת מכוונת תפילתו להפסיקו בשאר דברים, ושוב אם היה נופל על פניו לא הייתה תפילתו כל כך נשמעת. אלמא דאינו בדין להפסיק... דכולא כעין תפילה אריכתא היא".

מביאור זה אנו למדים כמה גדולה אמירת תחנון בנפילת אפיים לפני הקב"ה שהיא כעין המשך מתפילת "שמונה עשרה", וכשם שאסור להפסיק בתפילת העמידה כך אסור להפסיק בתחנונים. לפיכך היה מספיק שתפריע לרי אליעזר פעם אחת את כוונתו, שלא יואילו תחנוניו בנפילת אפיים באותו יום להזיק למי שציערוהו.

ענה נעבור לדון בעיקר הנושא שהצענו: נפילת אפיים במנחה.

הרמב"ם בפרק ט' מהלכות תפילה הל' ח' ובטור או"ח סימן רל"ד פסקו שבתפילת המנחה נופלים על פניהם ומתחננים כדרך שנופלים ומתחננים בתפילת שחרית. ונחלקו הפוסקים אם נמשכה תפילת מנחה עד הלילה או עד בין השמשות אם לומר תחנון.

לדעת הט"ז בסימן קל"א ס"ק ח': "שאין לחוש לזה כל זמן שאין ודאי לילה אלא בין השמשות דלא גרע מליל אשמורות שהוא קרוב ליום". אבל ה"מגן אברהם" כתב שם בס"ק ט': "ונראה לי דאם נמשכה תפילת המנחה עד הלילה לכולי עלמא אין נופלים, דתחילת הלילה תגבורת הדינין משא"כ אחר חצות הלילה". וב"מחצית השקל" מסביר שמה שכתב המג"א "עד הלילה", כוונתו אפילו לתחילת הלילה כיון שבין השמשות ספק לילה לא גרע מלילה.

על כל פנים לדעת כולם קודם בין השמשות יש לומר "תחנון" בנפילת אפיים במנחה. ומאז תמהתי והיה קשה בעיני מנין המקור לכמה קהילות בישראל שלא אומרים תחנון במנחה בכל יום. אולי יש לומר כי הם מתפללים תפילת מנחה סמוך מאוד לשקיעה וסמכו על דעת המג"א שלא לומר תחנון. אולם במציאות רואים אנו שאין אומרים תחנון במנחה גם אם מתפללים בעוד היום גדול וצ"ע מה מקור מנהג זה?

ועלה בדעתי להמליץ על אותם שנוהגים שלא ליפול אפיים במנחה, על-פי דברי הזהוהר הק' (פרשת יתרו דף פט ריש עמ' א') וז"ל: "תא חזי בכל שיתא יומי דשבתא כד מטא שעתא דצלותא דמנחה, דינא תקיפא וכל דינין מתערין. אבל ביומא דשבתא כד מטא עינד דצלותא דמנחה רעוא דרעוין אשתכח".

2. הגם שמבואר בזהר כאן שגם ביום ששי בעת תפילת מנחה ישנם דינים בעולם, מ"מ לכולי עלמא אין אומרים תחנון במנחה, שקדושת השבת כבר מאירה קודם כניסתה וממתיקה את הדינים ואכמה"ל.

הנה מגלה לנו ספר הזוהר שגם בזמן מנחה של ימות החול, שולטת מידת הדין בעולם וכל מיני מקטרגים מתעוררים מן השמים לשפוט את העולם בדין ולא ברחמים. כפי שהוסבר לעיל שנפילת אפיים מגבירה את מידת הדין, על כן יש שחוששים לזה ואין אומרים תחנון בנפילת אפיים במנחה בכל יום שלא להגביר הדין.² אלו שנופלים אפיים במנחה סוברים שכל החשש הוא דווקא ב"נפילת אפיים" ממש פנים לקרקע, אבל בלא נפילת אפיים לקרקע אלא רק להטות פניו לשמאל על ידו אין זו נפילת אפיים המיוחדת, לכן אין לחשוש לעורר עיי דינים אמירת תחנון.³

3. ראה "משנה ברורה" ריש סימן קל"א דיני נפילת אפיים וב"ביאור הלכה" שם ד"ה "להטות על צד שמאל